

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 69

Київ
2023

ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ: Збірник наукових праць.

Випуск 69. К., 2023. 161 с.

<https://doi.org/10.17721/2518-1270.2023.69>

Редакційна колегія

Голова редколегії:

КОЦУР Анатолій, доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

ВІХАВАЙНЕН Тімо, професор, Гельсінкський університет, Фінляндія.

ГОНГ Согу, доктор філософії (культура, фольклор), професор, Гангукський університет зарубіжних досліджень, Сеул, Республіка Корея.

ГРЕЛКА Франк, доктор наук, науковий співробітник, Центр міждисциплінарних польських студій, Європейський університет Віадріна, Франкфурт (Одер), Німеччина.

ЛАТИШ Юрій, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії світового українства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

МАРКОВА Міра, доцент, кандидат історичних наук, декан історичного факультету Софійського університету «Св. Климент Охридський», Софія, Болгарія.

КАПЕЛЮШНИЙ Валерій, доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна, відповідальний за випуск журналу.

РЕМІ Йоганнес, доктор філософських наук, доцент Гельсінкського університету, Фінляндія.

РИЖОВ Сергій, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

СІЛЬВЕННОЙНЕН Оула, доктор наук (історія), Гельсінкський університет, Фінляндія.

СРІБНЯК Ігор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, Україна.

ХАКАМІЕС Пекка, професор емеритус, кафедра фольклористики, університет Турку, Фінляндія.

ШАНТЕК Горан Павел, доктор філософії (етнологія), професор, Загребський університет, Хорватія.

Відповідальний секретар:

ПИЛИПЕНКО Віктор, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Адреса редакційної колегії

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
історичний факультет, кафедра етнології та краєзнавства
e-mail: etnichna.istoria@gmail.com
сайт збірника: <http://www.ethnic.history.univ.kiev.ua>

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Журнал видається тричі на рік.

**Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Протокол № 9 від 30 березня 2023 р.)**

Збірник наукових праць «Етнічна історія народів Європи» внесено до Переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») за спеціальністю «Історичні науки» (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409).

Реєстраційне свідоцтво № 11061, серія KB

Видання індексується Google Scholar та Index Copernicus International

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ETHNIC HISTORY OF EUROPEAN NATIONS

Collection of scientific works

ISSUE 69

Kyiv
2023

ETHNIC HISTORY OF EUROPEAN NATIONS: collection of scientific works.

Issue 69. Kyiv, 2023. 161 p.

<https://doi.org/10.17721/2518-1270.2023.69>

Editorial Board

Editor-in-Chief:

KOTSUR Anatolii, *Doctor of History, Professor of the Department of Ethnology and Local History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.*

VIHAVAINEN Timo, *Professor, University of Helsinki, Finland.*

HONG Sogu, *Ph.D. (Culture, Folklore), Professor, Hankuk University of Foreign Studies, Seoul, Korea.*

GRELKA Frank, *PhD, Research Assistant, Center for Interdisciplinary Polish Studies, European University Viadrina, Frankfurt (Oder), Germany.*

LATYSH Yuriy, *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of World Ukrainian History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.*

MARKOVA Mira, *Associate Professor, PhD., Dean of the Faculty of History, Sofia University «St. Kliment Ohridski», Bulgaria.*

KAPEIUSHNUI Valerii, *Doctor of History, Professor of the Department of Ethnology and Local History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, responsible for the publication of the journal.*

REMY Johannes, *Doctor of Philosophy, Associate Professor at the University of Helsinki, Finland.*

RYZHOV Serhiy, *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Archeology and Museum Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.*

SILVENNOINEN Oula, *PhD (History), Academy Research Fellow, University of Helsinki, Finland.*

SRIBNIAK Igor, *Doctor of History, Professor, Head of the Chair of the Faculty of History and Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University. Ukraine.*

HAKAMIES Pekka, *Professor emeritus, Department of Folkloristics, University of Turku, Finland.*

ŠANTEK Goran Pavel, *PhD. (Ethnology), Professor, University of Zagreb, Croatia.*

Executive Secretary:

PYLYPENKO Viktor, *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ethnology and Local History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.*

Address of editorial board

01601, Kyiv, Volodymyrs'ka str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University,

Faculty of History, Department of Ethnology and Local Lore, room 352

e-mail: etnichna.istoria@gmail.com

<http://www.ethnic.history.univ.kiev.ua>

The authors of the articles are solely responsible for the selection, accuracy of the facts, quotations, proper names, geographical names and other information.

The journal is published three times a year.

**Recommended to publishing by the Academic Council of Faculty of History
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol № 9, March 30, 2023)**

The collection of scientific works «Ethnic History of the European Nations» is included in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Category «B») in the specialty «Historical Sciences» (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 03.17.2020 No. 409).

Registration Certificate № 11061, the KV series.

The publication is indexed by Google Scholar and Index Copernicus.

ЗМІСТ

Лагодич Володимир. Стратиг-автократор Тиберій у війні з аварами 568–570 рр.	7
Левченко Ілля. Подружні портрети Якова I (VI) та Анни Данської: репрезентативний потенціал і його реалізація.	13
Зубко Андрій. Створення і розвиток систем вагових мір Німеччини, Австрії і країн Скандинавії.	27
Пєвнєва Альона. Щекавицькі некрополі в рамках історії місцевості Щекавиця.	41
Стаднік Марія. Загальний огляд найбільш ранніх ацтекських кодексів.	50
Родікова Оксана. Символіка гербового фризу середини XIII ст. на прикладі гербового залу Гоццобургу, Кремс, Нижня Австрія.	59
Самченко Фелікс. «Жіночий султанат» в османській історії: сутність, причини виникнення, еволюція.	65
Губицький Любомир, Мельник Ганна. Між правом сили та силою права: зовнішньоторговельна діяльність українських підприємців XVIII ст.	74
Петрушко Віталій. Традиційне житло непривілейованих прошарків корейського суспільства на межі XIX–XX століття (за свідченнями іноземців).	88
Доморослий Валентин. Проблема самотності у творчості Лесі Українки.	94
Сидоренко Андрій. Військово-морська політика 1917–1920 років у науковому доробку лейтенанта Святослава Шрамченка.	100
Масненко Назарій. Організація підготовки до відзначення радянських масових святкувань (на прикладі відзначення 10-ї річниці «Жовтня» у Первомайському окрузі).	106
Потапенко Руслана. Деструкції антирелігійної стратегії радянського періоду у цивілізаційному виборі України.	111
Сорока Юрій, Коломієць Наталія. Насильницька колективізація в західних областях УРСР у післявоєнний період.	118
Ірчак Ірина. Ушанування пам'яті Соломона Міхоелса у 1948 році (за матеріалами газети «Ейнікайт»).	123
Бездітна Дарина, Конта Ростислав. Нанашки у весільній обрядовості Миколаївщини (кінець 1970-х рр.).	130
Казьмирчук Марія. Досвід дослідження адаптації біженців у зарубіжній літературі.	135
Теплюк Олександр. Особливості розвитку релігійно-паломницького туризму в Північній Македонії.	146
Пількевич Андрій. «Вторинні джерела» кельтського та германо-скандинавського модусів в сучасній популярній культурі через призму жанру фентезі.	153
Капелюшний Валерій, Пилипенко Віктор. Наукова діяльність Михайла Грушевського в українській історіографії: відоме і маловідоме. Рецензія на книгу Н. І. Романцової «Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії. Монографія. Маріуполь: МДУ, 2019. 528 с.».	158

CONTENTS

Lahodych Volodymyr. Strategist-autocrator Tiberius in War with Avars 568–570.	7
Levchenko Illia. Marriage Portraits of James I (VI) and Anne of Denmark: Representative Potential and its Realization.	13
Zubko Andrii. Creation and Development of Systems of Weight Measures in Germany, Austria and Scandinavian Countries.	27
Pevneva Aliona. Shchekavytsia Necropolises in the History of the Shchekavytsia Area.	41
Stadnik Marie. General Overview of the Earliest Aztec Codices.	50
Rodikova Oksana. Symbolism of the Armorial Frieze of the Middle of the 13th Century on the Butt of the Armorial Hall of Gozzoburg, Krems, Lower Austria.	59
Samchenko Felix. «The Female Sultanate» in the Ottoman History: Essence, Causes of Emergence, Evolution.	65
Hybytskyy Liubomyr, Melnyk Hanna. Between Law of Force and Force of Law: Foreign Trade Activities of Ukrainian Entrepreneurs of the 18 th Century.	74
Petrushko Vitalii. Traditional House of Unprivileged Stratum of Korean Society at the Turn of the XIX–XX Centuries (According to Foreigners).	88
Domoroslyi Valentyn. The Issue of Loneliness in the Works of Lesia Ukrainka.	94
Sydorenko Andriy. Naval Policy of 1917–1920 in the Scientific Works of Lieutenant Sviatoslav Shramchenko.	100
Masnenko Nazarii. Organization of Preparation for Celebrating Soviet Mass Holidays (on the Example of the Celebration of the 10th Anniversary of «October» in the Pervomaisk District).	106
Potapenko Ruslana. Destructions of the Anti-religious Strategy of the Soviet Period in the Civilization Choice of Ukraine.	111
Soroka Iurii, Kolomiets Nataliia. Violent Collectivization in the Western Regions of Ukrainian SSR in the Post-war Period.	118
Irchak Iryna. Commemoration of Solomon Mikhoels in 1948 (in the light of the materials of the newspaper «Eynikayt»).	123
Bezditna Daryna, Konta Rostyslav. Nanashki in the Wedding Ceremony of Mykolaiv Region (the End of the 1970s).	130
Kazmyrchuk Mariia. The Experience of Studying the Adaptation of Refugees in Foreign Literature.	135
Tepliuks Oleksandr. The peculiarities of the development of religious and pilgrimage tourism in North Macedonia.	146
Pilkevych Andrii. «Secondary Sources» of Celtic and Norse Modes in Modern Popular Culture Through the Prism of Fantasy.	153
Kapeliushnyi Valerii, Pylypenko Viktor. Scientific Activity of Mykhailo Hrushevskyy in Ukrainian Historiography: Known and Little Known. Review of the book by N. I. Romantsova «Mykhailo Hrushevskyy in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography. Monograph. Mariupol: MDU, 2019. 528 p.».	158

**МІЖ ПРАВОМ СИЛИ ТА СИЛОЮ ПРАВА:
ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМЦІВ XVIII СТ.**

Любомир Губицький, Ганна Мельник

**BETWEEN LAW OF FORCE AND FORCE OF LAW:
FOREIGN TRADE ACTIVITIES
OF UKRAINIAN ENTREPRENEURS OF THE 18TH CENTURY**

Liubomyr Hybytskyy, Hanna Melnyk

The purpose of the study is to conduct a historiographical and historical analysis of scientific approaches regarding the evolution of the regulation of trade practices of the Hetmanate in the conditions of its political dependence. The research methodology is based on the principle of historicism, interdisciplinary, systematic and scientific principles. The following general historical methods have been used: historiographic, historical-genetic, and comparative analysis. Ideas about the dominance of political and security components before the formation of the legal circle are crystallized and the possibilities of taking into account the opinion of the Ukrainian administration regarding foreign trade are outlined on the basis of the analysis of historical and historiographical sources.

Based on the analysis of historical and historiographical sources, it can be stated that the government structures of the Grand Duchy of Moscow and the All-Russian Empire set themselves the goal to gain complete control over foreign trade and customs affairs of the Hetmanate together with the elimination of its political autonomy. Law was used to justify force, coercion. The interests of ethnic or social groups became the reason for applying exceptions. Mockery over the essence of law-making of the Moscow state formed a style, the slogan of which was «people's welfare». The desperation of the Ukrainian business community and the Cossack self-governing structures led to the unity of the merchant community around the search for precautionary measures that would protect against the abuses of state and state institutions. In the era of the «golden autumn» of the Cossack Hetmanate, the Cossack elite concentrated on fighting the «true plague of merchants», offering society a program of self-implementation in the economic sphere.

Keywords: trade, Grand Duchy of Moscow, All-Russian Empire, Commonwealth, Hetmanate, law.

Система норм, правил, традицій, які знайшли відображення у законах, указах, привілеях є проекцією відносин між людьми та інституціями. Інституції часто використовували найвищі гасла та установки про користь, гідність людини, людського життя, особистого інтересу для виправдання виключності цінності існування та функціонування низки уподобань політичної надбудови. Натомість, людині, представнику суспільства, незважаючи до якої із груп, страт, станів, класів не належала, доводилося йти на обмеження власного его, особистого інтересу, матеріальних та фінансових втрат. Взаємодія людини і системи, у тому числі, у випадках контролю держави чи корпорації за комунікаціями, які розширювали міжлюдські, міжособистісні, міждержавні зв'язки й надалі залишатимуться актуальними для дослідження. Особливо нині, коли ми стали свідками порушення норм не лише міжлюдської комунікації, але й міждержавної. А саме порушення норм стає парадигмою поведінки агресивних держав та режимів на міжнародній арені.

Автори отримували фінансову підтримку на дослідження в рамках стипендії факультету «Artes Liberales» Варшавського університету (2022 р.).

Традиції польської та української історіографій спонукають враховувати нароби як у царині джерелознавчого аналізу, так і в роботі над закономірностями та особливостями розвитку господарства, права, організації торгівлі, у тому числі в останньому столітті існування Гетьманату та Речі Посполитої.

Для наукових робіт польських вчених було і є властивим глибоке знання предмету польської торгівлі і архівних джерел, які відносяться до XVIII ст. У праці Й. Буршти здійснено глибокий аналіз магнатської та купецької торгівлі Сеняви із Гданськом у першій половині XVIII ст., виділено інформацію про надходження різноманітних товарів зі Львова, Меджибожа до міста над Сяном, яке стало хабом для подальшого транзиту до Балтійського порту (Burszta 1956, с. 179). Магнатські латифундіальні господарські комплекси уможливлювали потоки затребуваних за кордоном товарів та сировини з територій, які знаходились за сотні кілометрів. Однак для праці Н. Гонсьоровської властивим було врахування особливості організації праці у різних галузях господарства з наголосом на рільництві та торгівлі: «z upadkiem rolnictwa upadł i handel» (Gašiorowska 1921, с. 6). Марія Цесла зосередила увагу на професійній діяльності євреїв купців Великого князівства Литовського у XVIII ст. (Ciesla 2018, с. 58). Значення єврейського посередництва у межах ВКЛ, Правобережної України, Польщі для українських купців не варто недооцінювати, оскільки дуже часто саме євреї виступали орендарями митних комор в Речі Посполитій. На окремі аспекти торгівлі євреїв в Польщі звернув увагу І. Шіпер (Schiper 2018, с. 35–41). Зважаючи на статус Польщі, на якому для XVI–XVIII ст. наголосив А. Дзюбинський, як посередника між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, купці зі Львова, Кам'янка-Подільського, Ніжина (особливо, греки) долучалися до міжнародних караванів, які приносили прибуток, як Речі Посполитій, так і Гетьманату (Dziubinski 1998, с. 246). М. Франчич, подаючи широку картину життя вільних людей міста Кракова, не оминає практик крамарів, серед яких зустрічаються уродженці українських міст (Francis 1967, с. 108).

На шпальтах часопису «Dziennik handlowy» («Щоденник торговельний», видання започатковано у XVIII ст.) кореспонденти повідомляли про найважливіші віхи купецького фаху (політичне значення, соціальні перспективи, організацію торгівлі). Знаходилося місце і для актуальної інформації про обладки, про розміри митних зборів з українських купців за українську сировину та товари (Dziennik 1786, с. 231).

Для української історіографії властивою була зосередженість на аспектах, що розкривають організаційні, фінансові, юридичні складові зовнішньої торгівлі українських підприємців часу Гетьманату. На політичних рішеннях та їх наслідках для розвитку української зовнішньої торгівлі зупинялись автори загальних оглядів та курсів О. Рігельман (Рігельман 1994, с. 625), Д. Бантиш-Каменський (Бантиш-Каменський 1859, с. 282), М. Грушевський (Грушевський 1917–1967, с. 419), Д. Дорошенко (Дорошенко 1932, с. 161), І. Крип'якевич (Крип'якевич 1990, с. 244), Н. Полонська-Василенко (Полонська-Василенко 1995, с. 181), Н. Яковенко (Яковенко 1997, с. 271); дослідники періоду козаччини (В. Антонович (Антонович 1991, с. 170), В. Горобець (Горобець 1998, с. 241), у працях яких значна увага приділялась вирішальній ролі торговельних податків для військової скарбниці та невпорядкованості фінансової сфери. На особливостях правління окремих гетьманів у своїх дослідженнях концентрували увагу О. Оглоблин (Оглоблин 1960, с. 67), Т. Чухліб (Чухліб 2008, с. 77), В. Шевчук (Шевчук 2006), О. Гуржій (Гуржій 2004, с. 172), не оминувши поглядом економічний устрій, в основу якого регіментарі клали турботу над втворенням заможної та освіченої верстви аристократії.

Характер і суть російсько-українських відносин став предметом дослідження для низки науковців (М. Василенко (Василенко 1926), А. Яковлів (Яковлів 1934, с. 169), В. Смолій, В. Степанков, Т. Чухліб (Смолій & Степанков 2016, с. 311), В. Горобець (Горобець 1995), О. Гуржій (Гуржій 1994)), які звертали увагу й на перебіг відносин і у зовнішній торгівлі, яка як і дипломатія підпадала під обмеження. Історико-економічні дослідження (І. Джиджора (Джиджора 1911), М. Слабченко (Слабченко 1925, с. 5), О. Оглоблин (Оглоблин 1925), В. Барвінський (Барвінський 1927, с. 441), В. Дубровський (Дубровський 1931, с. 369–388), К. Гальський (Гальський 2006), А. Павлов (Павлов 2008, с. 105), І. Гуржій та О. Гуржій (Гуржій & Гуржій 2013)) дозволяли виокремлювати найважливіші суперечливості російської економічної політики стосовно Гетьманату, не оминаючи основного завдання – ліквідації українського ринку.

Пласт історичних документів, сконцетрованих в архівах Києва (Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК); Державний архів м. Києва (ДАК); Державний архів Київської області (ДАКО)), дозволяють сфокусуватися на уточненні та підтвердженні висновків, здійснених попередніми дослідниками. Цінні матеріали знаходяться у Державному архіві м. Києва, зокрема, у фонді 1 (Київський магістрат). Документи Центрального державного

історичного архіву України у м. Києві додатково дають змогу скласти думку про стан порядку стягнення мит, співробітництво українських та польських купців в сфері кредитування, особливо, фонду 51 (Генеральна військова канцелярія), 53 (Перша Малоросійська колегія), фонду 54 (Друга Малоросійська колегія), ф. 59 (Київська губернська канцелярія), фонди прикордонних митниць (ф. 118, 119, 120, 121, 122), Канцелярія малоросійського генерал-губернатора Румянцева-Задунайського (ф. 763). Цікавими і змістовними залишаються матеріали фондів Державного архіву Київської області, а особливо стосовно управління та функціонування митних установ Київщини у фондї 280 (Київська казенна палата).

Мета статті – з'ясувати слушність уявлень українських та польських істориків щодо юридичних, організаційних та економічних чинників зовнішньоторгівельної діяльності українських купців та людей гендльових Гетьманщини у XVIII ст.

Маніпулятивне використання найзагальніших, найвищих людських гасел призводило до втрати гуманістичної суті суспільних процесів, а натомість залишалися порожніми словами для преамбул в законах, постановах, указах. Правові акти залишалися відображенням міжлюдських відносин, що вже набули форми тривалої практики і лише зрідка законодавчі ініціативи випереджували та формували поведінку суспільства чи його частини у тій чи іншій царині.

Обтяжені можливістю визначати норми взаємовідносин, володарі держав мали за мету особисте тривале збереження власної влади, для чого в умовах станового суспільства дбали про розширення і ефективність використання власної домінальної землі з усім комплексом споруд та персоналу, а також про стале процвітання вищого світського (особливо, військового) та духовного прошарку, що становив фундамент для зовнішньої та внутрішньої стабільності.

Посередницькі структури, які мали на меті здобути зиск на різниці цін товарів та послуг в різних регіонах окремо взятої держави чи за кордонами держави, розглядалися володарями як база для сплати податків в скарбницю. Комерсант, крамар, торговець, купець досить часто відчував зайві труднощі, оскільки володар нехтував буквою і духом закону щодо фіску, користаючись і надаючи привілеї, виключення із правил, а саме, верховенство закону, як не дивно звучить, підпорядковувалось особливому становищу чи то володаря, чи то його найближчих слуг. В такий спосіб купці отримували не сприяння, а перешкоди: звільнення від податків, у тому числі мита набували привілейовані стани (шляхта, дворянство). Законотворець заклавши в законодавчу норму суперечність, в такий спосіб позбавляв можливості досягнення однієї з найважливіших завдань держави – зростаючого наповнення скарбниці. У випадку із Московією (Всеросійською імперією) зростаюче наповнення скарбниці досягалося, незважаючи на повсюдну корупцію, завдяки здобуттю альтернативних джерел для оподаткування у спосіб завоювання все нових і нових земель.

Тому автономія та емансипація особи, особистості, міста, спільноти, притаманна для держав європейського кола могла існувати лише тимчасово, як виняток, що потребує негайної або поступової ліквідації. Саме так і трапилося з українським козаком, українською правовою системою, українською козацькою державою. Та ж доля не минула українського міста, що розкошувало магдебурзьким правом.

Схильність до компромісу, нехтування природою московської царської (імператорської) влади, тимчасові спалахи стихійного хаосу (у формі гайдамацьких рухів), відмова від космічної формотворчості українського світу («сонце правди» у Т.Шевченка) призвели до втрати козацької держави. Золота осінь Гетьманату (Субтельний 1993, с. 218) призвела до зимових прикладів бездержавності, пов'язаної із сумними явищами колабораціонізму у всіх сферах суспільного життя. Імперське зростання передбачало реалізацію програми ослаблення України настільки, щоб вона вже ніколи не могла й мріяти про якийсь сепаратизм. До цієї програми цар Петро додав зусилля і в ділянці економічного життя (Дорошенко 1996, с. 167).

Московська імперська концепція визначала, що українці в результаті мазепинського погрому не могли прагнути політичного суверенітету. Тому, за таких обставин для самореалізації залишалася економічна царина. До недавнього часу в суспільній свідомості панував принцип: «Бідний, бо дурний. Дурний, бо бідний». З точки зору людини ХХ–ХХІ століття, може видатися, що йдеться про заклик до інвестування в особисту освіту. Але у XVIII ст. в умовах боротьби царату з будь-якими проявами не те, що сепаратизму, але й особистої емансипації, ця народна мудрість свідчила, що бідним українець ризикував стати, коли «дурність» з вказаного принципу асоціювалася із політичним вибором на користь українського суверенітету.

За умов позірною чи щирого колабораціонізму на користь Московії, українець (український купець) мав усі шанси стати багатим. Московський цар створював і толерував саме такий стан, що знаходило відбиток у суспільних відносинах і законах. Замкнене коло зради, вихід за межі

якого призводило до втрати ресурсів, зв'язків, комунікацій. Про це написав Т.Шевченко: «Все мовчить, бо благоденствує».

Протиріччя між автономними правами міщанських та купецьких спільнот міст Гетьманату та всеосяжною владою московського царя (імператора) призводило до поступового звуження урбаністичної юрисдикції. Зростаючий конфлікт юрисдикцій призвів до передбачуваного процесу у царині української торгівлі: царат на початках (до кінця XVII ст.) не втручався у справи українських купців, окрім створення заборон експорту тютюну і горілки в Московію. Згодом центральна влада вдається до розширення сфер торгівлі, які вона регламентувала: від асортименту дозволів на експорт-імпорт до визначення пріоритетності напрямів зовнішньої торгівлі, торговельних шляхів.

Неспроможність Московського царства протистояти у відкритій борні Османській імперії, узалежнювала російську верхівку відмовитися від стратегічного напрямку на південь навіть після вдалого походу 1696 р. на Азов. Переорієнтація на північ, вступ у війну з Швецією, тривала, але вдала боротьба за контроль над балтійським узбережжям спонукали до внутрішніх реформ в Московії. Побудова Санкт-Петербурга з його фортецею та портом сприяли зосередженню зусиль держави на економічному та зовнішньоторговельному розвитку міста, який 1718 р. отримав пріоритет над Архангельськом, що з початком Великої Північної війни визначався виключною економічною зоною для товарів з Гетьманату (Гальський 2006, с. 112).

Саме поставленій царем меті мусилибути підпорядковані зусилля українського війська (як безпосередніх учасників воєнних походів), економічного комплексу Гетьманату і безпосередньо українського купецтва, яке мало наповнювати власними зусиллями і товарами торговельні потоки за маршрутами, які для держави були визначені як пріоритетні (південний – після завоювання Азова (1696 р.), північний – після початку Північної війни). В указі Петра I передбачалося: «дабы малороссийския торговые люди ходили с товарами до Азова, а в инья города не ходили» (ПСЗРИ. Т. IV. Документ №1826, с. 132). Однак повернення та посилення традиційних торговельних зв'язків із Польщею, Сілезією та іншими країнами Заходу спричинила спроба запорожців підтримати гетьмана І. Мазепу позбутися московської залежності у 1708–1709 рр. та царський курс на повну заборону відносин Гетьманату із Запорізькою Січчю, у тому числі торговельних.

Інтереси царства визначали основні підходи до наповнення скарбниці, сприяння московській промисловості, створення підстав, покладених в основу дозвільної системи в сфері торгівлі, особливо закордонної. Заборони щодо торгівлі певними товарами та сировиною з'являлися на вимогу потреб війська, московських підприємців та купців, які не гребували на найвищому рівні отримати протектора для конкуренції з українським виробником, купцем та крамарем.

Зважаючи на ряд перелічених засновків, царат засобами дозвільної системи регламентував обов'язкові стратегічні напрями зовнішньої торгівлі, асортимент дозволеного та забороненого експорту та імпорту, розмір митних зборів, систему митних установ, основи митної політики, паспортного контролю, митного оформлення товарів Гетьманщини.

Московський протекціонізм в економіці та колоніалізм в політиці спричинили заборону на вивіз за кордон українських сировини та товарів продовольчої групи: пряди, воску, поташу, смальцюги, а також масла, сала, лою (1703 р.) (Бантыш-Каменский 1903, с. 592). Процес втручання у визначення правил зовнішньої торгівлі Гетьманату завершився включенням українського експорту у московську державну систему експортних дозволів та заборон – із 1711 р. українські купці та підприємці зобов'язані були враховувати перелік «заповідних» товарів (монополія московської «казны» на продаж низки товарів) (Гальський 2006, с. 106). І лише 1719 р. царем дозволено вільна торгівля «заповідними» товарами, але й надалі важливі для українського скарбу товари (селітра, поташ і смальцьований попіл (смальцюга)) не увійшли до цього списку (Семенов 1859, с. 56). Потребами московського війська пояснювалися заборони на експорт української селітри (1713 р.) (Джиджора 1911, с. 51), (1720 р.) (Гальський 2006, с. 106). Прискіпливо московські митники слідували за недопущенням на власний ринок української тютюнової та горілчаної продукції через заборону щодо експорту тютюну до Московії (Джиджора 1911, с. 10), ввезення горілки (ще з XVII ст.) (Гуржій 2000, с. 211). Користуючись адміністративним ресурсом, центральна влада реалізовувала наміри захисту власного ринку, перетворюючи український на ринок збуту. Для встановлення такого режиму достатнім було твердження, що в Гетьманаті «ни единого из купцов капиталистов не было, который бы купечеством знатен там учинился» (ПСЗРИ. Т. 16. № 11777, с. 189.). Насправді, серед українських купців були підприємці, у яких в обігу були сотні тисяч золотих (як у київського купця Романа Якимовича) (Гуржій & Гуржій 2013, с. 69). Вказана позиція царату спонукала до вивозу української тютюнової сировини до Польщі.

Переважаання в економічній політиці концепції меркантилізму з його вивіщенням сфери обігу грошей призводило до конкретних кроків московського центру, а саме до заборони купцям, у тому числі, українським, вивезення срібної монети за кордон (згідно з указом Правительствующего сенату від 6 квітня 1714 року) (ПСЗРИ. Т. V. № 2793, с. 95). Такі кроки ускладнювали міжнародні торговельні трансакції торговців Гетьманщини, що мали широкі комерційні зв'язки за межами західного кордону.

Дозвільна система набувала викривлених рис (аж до своєї протилежності – заборонної системи), оскільки покликана була посилити контроль за зовнішньою торгівлею з Гетьманату, у тому числі, транзитною. Зокрема, за указом Петра I від 1 лютого 1715 р. на гетьмана покладався контроль за експортом українських товарів до Риги та транзитом у чужі порти (Гальський 2006, с. 104–105). На гетьманський регімент покладався обов'язок засвідчувати усі купецькі валки, але за дуже незручної для торгівлі обставини – у місті Глухові, що збільшувало транспортні видатки. Згодом і цей гетьманський обов'язок втрачено: дозволи видавалися в Санкт-Петербурзі (ЦДІАК, ф. 54, оп. 1, спр. 136, арк. 1зв.). Всеросійські бюрократи домоглися не лише обмеження торговельного сполучення українських купців з Рогою, але й повної його заборони у 1721 р. (транзитом через Бешенковицький порт на ріці Західна Двіна) (Гуржій, 2004, с. 184). Натомість, для польських та литовських купців підхід щодо дозволу відвідування Риги був протилежним (1734 р.) (ЦДІАК, ф. 51, оп. 1, спр. 4646, арк. 1).

Очікування українських гуртових торговців про інституційну доцільність підтримки та зручності бюрократичних процедур не входили в плани офіційної московської влади, яка знаходила способи і механізми посилення контролю за українською закордонною торгівлею. Так, з середини 1720-х років оформлення закордонних паспортів, що напередодні здійснювалося в Глухові (в гетьманській канцелярії) та полкових містах (в полкових канцеляріях), натомість перейшло в юрисдикцію Правительствующего Сенату, який делегував їх російській військовій адміністрації на місцях (Гальський 2006, с. 109). Гетьман Данило Апостол 1728 року констатував зростання бюрократичних рогадок, які лише ускладнювали і здорожували торговельні оборудки: «Малоросійські купеческі люде для своих проездовъ зъ товарами за границу принуждены брати себе пашпорти въ Киеве у губернатора или въ комендантовъ, где оны имеютъ ся в инныхъ великоросійскихъ командеровъ, что имъ делаетъ ся зъ немалимъ убыткомъ» (Джиджора 1930, с. 45).

Декларування експортних потоків теж ставало черговим механізмом для узалежнення купецтва – з 1728 р. задля виготовлення «виписьи» українських комерсантам доводилося вдаватися до послуг всеросійських митників у Брянській митній конторі (Джиджора 2020, с. 107). Тобто, вчергове зустрічаємо випадки, коли імперська турбота про суспільно-значущу галузь перетворюється у перешкоди.

Перешкод українському купецтву інколи вдавалося позбутися завдяки заступництву гетьмана. Так, на реляцію 1718 року І. Скоропадського, у якій серед іншого йшлося про поширену практику московських митників щодо купців з Гетьманщини, що вирушали до Гданська, Сілезії та інших західних країн (відбирання талерів при перетині російсько-польського кордону, вилучення мідних копійок при поверненні з Польщі) дочекалися схвальної відповіді (Гальський 2006, с. 111). На це звернення Петро I відповів царським указом 30 листопада 1719 року, яким визначалось, щоб кошти у іноземній валюті, виявлені у купецтва при виїзді через митниці обмінювались на московські рублі. Купцю дозволялося зберегти по 100 єфимків з розрахунку на один віз, а також на харчування по 3 рублі «чехами». При в'їзді на московську митну територію, вилученню підлягали мідні копійки й надалі (Бантшиш-Каменський 1859, с. 282).

Військо Запорізьке як самоврядна структура зосереджувало в руках своїх керівників та уповноважених урядників достатні засоби для функціонування державних, оборонних, самоврядних інституцій. Зусиллями задля збору податків, мит, найціннішої звітності щодо зовнішньоторговельних оборудок координували відповідальні працівники Військового скарбу (Слабченко 1925, с. 258), полкові та сотенні старшини, міські магістрати, корвасарія (Ніжин) (Дубровський 1931, с. 381–383). Сконцентровані Державним Скарбом кошти лежали в основі діяльності гетьмана, генеральної канцелярії, війська, судових інстанцій, контроль за орендарями, митниками, податківцями. Службовці Скарбу (цалмейстер, рентмейстер), індуктори контролювали орендарів, митників, податківців, процес стягнення мит, податків. Пріоритет залишався за військовими видатками, але попри них гетьман та його найближчі посадовці з року у рік могли розраховувати на кількасот тисяч карбованців. Щорічні доходи гетьмана К. Розумовського професор М. Слабченко визначав у розмірі 100 тисяч карбованців (Слабченко 1925, с. 87, 258). Однак, не завжди можна було скористатися уже зібраними митами, особливо якщо на них поклали

око московські митники (ЦДІАК, ф. 763, оп. 1, спр. 8, арк. 1). Зловживання на митницях було не суто московським явищем – трапляються випадки злодійства і серед польських митників (ЦДІАК, ф. 59, оп. 1, спр. 5044, арк. 1).

Підходи щодо регулювання міжнародної комерційної діяльності козацької держави та Московського царства різнилися як у стосунку довіри, так і у розмірах оподаткування, врахування інтересів кожного купця. Митні збори Гетьманату базувались на гетьманських універсалах і передбачали сплату індукти та евекти у розмірі 2% від вартості товару, що підлягав митній перевірці. Гетьман Іван Самойлович Універсалом 8 березня 1679 року підтвердив стягнення індукти та евекти (Василенко 1926, с. 50), а гетьман Іван Скоропадський переглядав їх ставки тричі (у 1709, 1714, 1721 рр.) (Барвінський 1927, с. 441–442). У 1712 р. гетьман пішов на зменшення митних зборів з 25 золотих до 15 золотих з воза для київських купців, у зв'язку із втратами, які були пов'язані з епідемією чуми, війнами, військовими постоями (Павлов & Гальський 2008, с. 105). Крок виявився доречним, тому що до самовільних зусиль щодо стягнення виплат за експортно-імпорتنі операції вдавалися і полковники, що утруднювало зовнішньоторгівельну діяльність (як у випадку із Чернігівськими полковниками) (Орлик 2007, с. 47).

Стягувані на кордонах Гетьманщини мита (індукта, евекта) надходили до військової скарбниці, а не до московської «казни». Ніжинській індуктор П. Лукін протягом 1715–1720 рр. стягував 3 коп. з 1 крб. вартості товару, який ввозився на територію чи вивозився з території Гетьманщини (Дубровський 1931, с. 373). Зростання індукти та евекти можна пов'язати із практикою віддавати у відкуп митні збори. Оскільки звітність з українських митниць надавалась до Ніжинської корвасарії, то ідентичний розмір мит збирали індуктори Михайло Александров (у Переяславі), Василь Андрієв (у Ромнах), Іван Михайлов (у Стародубі). За кілька років київські купці, що вирушали до Польщі за силою гетьманського універсалу 1729 р. мали бути готові сплатити екзиторам (митникам) індукти та евекти у сумі, що не мала переважати 15 злотих з кожних 100 злотих ціни товару (Гальський 2006, с. 144).

Натомість Московія після підписання Березневих статей 1654 р., вважаючи Військо Запорізьке своєю митною територією вимагала від українських купців митних платежів при виїзді за кордон (у тому числі до Польщі) згідно із статтями глави XVIII «Соборного уложения» (1649 р.), Торгового уставу 25 жовтня (4 листопада) 1653 р. стягувалося по 25 коп. від купця і по 10 коп. – від челядника та візника (ПСЗРИ. Т. 1, №107, с. 302). Рішенням Правительствующего сенату 8 квітня 1725 року визначалося, що купець із Гетьманщини при перетині внутрішнього московського кордону в Брянську «и в протчих великороссийскихъ пограничныхъ городахъ» мав сплачувати мито відповідно до вимог тарифу 1724 р. (Указы блаженныя... 1743, с. 23).

Процес формування паралельних структур царату, що поступово перебирали на себе функції керівництва та контролю за адміністративною, судовою, податковою, митною сферами, тривав від 1654 р., але особливо прискорився після губерніальної реформи 1708–1710 рр.

Київський генерал-губернатор Іван Трубецькой (1722–1723 рр.) зініціював поширення стягування «печатного» (поголовного) мита, запровадженого рішенням Правительствующего сенату 1716 р. на митниці, застави Києва, а з 1722 р. – Стародубу, Переяславу, Полтаві, Сорочинців, Любецька (Джиджора 1930, с. 50). Як наслідок, київський бюрократ міг звітувати про зростання сум, які надходили до Москви (в «печатный приказ»), оскільки митників зобов'язали збирати з купців сплати, які зросли: «отъ всехъ печатныя пошлины» під час пропуску купців за границю по 25 алтын (75 коп.) та 1 грош від особи. Наприклад, у липні 1718 р. баришівські купці Федір Остафієвич, Яків Іванович, Петро Семенович, що везли за кордон груші і сливи, пройшли ретельну перевірку щодо відсутності «заповідних» (заборонених до вивозу товарів) на київській митниці, сплатили усі мита. При собі не мали ні золотих, ні срібних монет, а задекларували наявність 69 рублів копійками (ДАК, ф. 1, оп. 1, спр. 7, арк. 1–13в.).

Незважаючи на стратегічну ціль московських урядовців стосовно повної ліквідації української автономії, у тому числі в економічній сфері, траплялися поодинокі випадки тактичних відступів. У 1719 р. царат вирішив дещо зменшити митні платежі (Гальський 2006, с. 105). Звітність щодо сплати митних надходжень з Київських митниць дійсно підтверджують падіння виплат протягом 1719–1720 рр. (1718 р. – 506 крб.; 1719 р. – 171 крб.; 1720 р. – 165 крб.), але уже в наступних роках митний тиск зріс, купецтво сплатило більше: 1721 р. – 488 крб., 1722 р. – 496 крб., 1723 р. – 726 крб., 1724 р. – 791 крб., 1725 р. – 763 крб., 1726 р. – 574 крб., 1727 р. – 556 крб. (Джиджора 1930, с. 50).

Запровадження московського протекціоністського митного тарифу 1724 р. спричинило до поступового зниження митних надходжень (на прикладі Києва). Таким став наслідок різкого підвищення мит на окремі імпорتنі товари та сировину, які набували обмежувальних та забо-

ронних значень, а саме 10–37 % (залізо, парусина, шовкові тканини, шкіри, віск, пергамент, стрічки, голки; голландські тканини, оксамит, срібло з позолотою; вовняні тканини і зброю). Натомість розмір мита на експорт залишився змінним – 3% (юхт, хутра), 4% (пенька, льон, олія, сало), 18% (смола), 25% (збіжжя), 37% (лляна пряжа, невиправлені шкіри) (ПСЗРИ. Т. XLV, с. 2.). Ті ж завдання ставили й автори митного тарифу 1757 р. (ПСЗРИ. Т. XLV, с. 2.).

Протестуючи проти свавільства місцевих московських можновладців початку 1720-х років наказний гетьман Павло Полуботок 13 травня 1723 року звертався із листом до Правительствующего сенату: «зачали брати від купців небувалі досі мита в Києві... І в інших пограничних українських полках беруть на границі такі небувалі мита. Для того просимо такі ж небувалі мита знести, щоб через те купецькі українські промисли, а також ввіз на Україну доконче потрібних заграничних товарів не припинився і, щоб тим способом не відвернути від України купців, що приїздять з заграниці» (Джиджора 1930, с. 48).

Гетьман Д. Апостол також дотримувався схожої позиції в питаннях захисту зовнішньої торгівлі та беручи за основу права та привілеї надані Гетьманату, просив у колегії закордонних справ про стягнення лише індукти (Судієнко 1853, с. 123). На жаль, думки козацького лідера не врахували. Упорядкування потребували і питання відкупної системи, яку поширили на митні комори. Гетьман просив, щоб оренди митниць і митних комор віддавали не в руки греків, євреїв, росіян, схильних до зловживань та здирств: «того индуктного збору для пользи малоросійской некому, кроме малоросійскихъ родимцевъ, на откуп отдавати» (Джиджора 2020, с. 165).

Прагнення українського проводу забезпечити норми, якими користувались би причетні до зовнішньої торгівлі особи, заслуговує особливої уваги. Однак такі ініціативи, а тим більше, схвалення залежали від офіційного Санкт-Петербургу. З ініціативи реґіментаря та дозволу московитської влади здійснено кодифікацію українського законодавства (1728–1743 рр.), результатом чого постав кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ». В 13 артикулі глави IV «Прав...» значного місця відведено митній системі (Права... 1879, с. 57–58). Зокрема, передбачено покарання митарям, які дозволяли собі збирати вищі за норму митні збори.

Для гетьманської влади вагоме значення належало колективній думці підприємців. Спираючись на підсумки роботи глухівської купецької ради (січень 1728 р.) гетьман надіслав «Пропозиції» урядові 12 березня 1728 року, де з-посеред низки адміністративних та економічних проблем, зосереджено увагу й щодо протекції української торгівлі (Джиджора 1930, с. 77). Згідно із указом всеросійського імператора Петра II Верховною Таємною радою 22 серпня 1728 р. прийняті «Рішительні пункти», у 14-му параграфі яких йшлося: «Малоросійскимъ торговымъ людемъ въ пограничные города в мирное время съ незаповедными товары и изъ загранице в Малую Россію съ товары купцамъ приездъ дозволено свободной; ктомуужь ныне по Его Императорскаго Величества Указу, для распостраненія російскаго купечества, учреждена особливая коммисія и о том впредь определение будетъ учинено» (ПСЗРИ. Т. VIII, № 5324, с. 80.). Черговою декларацією добрих намірів залишився указ, виданий імператором 10 липня 1728 року, у якому вимагалось від виконавчих структур, щоб вони «...накладовъ и взятковъ на себя и ни на кого отнюдь не брали... и сверхъ того, что указами повелено, ничего не брали, и никакихъ обидь, тягостей и разорения народу не чинили» (Указы блаженныя... 1743, с. 385–386). При тому, що приводом для вказаного вище указу стала злочинна практика грошових зловживань ставленника Москви – гадяцького полковника Г. Милорадовича.

Спокуса вирішити фіскальні питання через збільшення розмірів митних зборів у XVIII ст. виявилася сильнішою ніж підхід, який панував у XVII ст., коли переважала стимулююча позиція до зростання розмірів дешевшого імпорту, який враховував і спонукав платоспроможність більшої частини населення. Розміри торгівлі українських купців з основним контрагентом – Польщею – були такими, що спричиняли у влади запит скористатися прибутковим сегментом. Обсяг експорту з Гетьманату до Польщі вітебський воєвода Казимир Потій оцінював у «мільйон і більше» (Гальський 2006, с. 173).

Саме розрахунки вітебського воєводи покладені у визначення втрат Військового скарбу, а саме приблизно 50 тисяч карбованців митних платежів щороку, у зв'язку із ліквідацією внутрішніх митниць у імперії (указ імператриці Єлизавети 20 грудня 1753 р., указ імператриці Єлизавети 15 липня 1754 р.), скасуванню індукти та евекти, стягнення 13 копійок мита з кожного карбованця експортних та імпортних товарів, що вивозилися за межі держави або ввозилися лівобережними купцями в Україну (ПСЗРИ. Т. XIV, №10258, с. 181–183.). Підготовка до даного кроку здійснювалася як мінімум 20 років від часу роботи Комісії про комерцію (1727–1732 рр.), організованої Верховною Таємною Радою (Джиджора 2020, с. 179–187).

Жодні протести гетьмана К. Розумовського не бралися до уваги, оскільки у підході царського уряду домінував фіскальний чинник. Московські урядовці звернулися до гетьмана 7 вересня

1754 р., вимагаючи повідомити стосовно «... збираемыхъ въ Малой Россіи доходахъ, въ том числе и об индукте, сколько ихъ съ нюня 1750 года по ныне было по годамъ в приходе и куда имянно в росходе». Надалі ж гетьманові пропонувалося надсилати щомісячні рапорти про прибутки і витрати гетьманської казни (Гальський 2006, с. 244). Зобов'язання перед Б. Хмельницьким були відкинуті, а кошти утримувані з українських купців, козаків, міщан, селян як мита уже не потрапляли безпосередньо до військового скарбу, а могли частково повернутися уже як московське «жалування». Саме як власність Комерц-колегії в розпорядження гетьмана для покриття військових потреб поверталися кошти з мит, зібраних з українських митниць, а саме 48 147 крб. 85 коп. (ЦДІАК, ф. 118, оп. 1, спр. 6, арк. 1–13в.).

Виважена політика гетьмана К. Розумовського сприяла зростанню зовнішньої торгівлі Лівобережної України з російськими провінціями та державами Західної та Центральної Європи. Задля реалізації цього підлягали впорядкуванню митні застави, поштові станції, торговельні шляхи. Вказаній високій меті швидше шкодили, аніж сприяли паралельні імперські структури у сферах адміністрування, у тому числі митні. Починаючи від ініціатив Малоросійської колегії змінювався спосіб кооптації до лав митників. У ставленні щодо українців переважала недовіра: «чтоб какой шатости в малороссийском народе под нынешней часъ не произошло» (Пришляк 2013, с. 145). Правління гетьманського уряду, особливо Князь Олексій Шаховський, у кадровому відборі до митниць на території Гетьманату робить ставку на залучення або московитських чиновників, або відвертих колаборантів з-посеред українського козацтва та міщанства (Гальський 2006, с. 145). Вказаний відбір застосовувався як щодо митниць (Добрянської, Переволочанської, Кременчуцької (Тищенко 1931, с. 364–365), Васильківської), так і стосовно підпорядкованих митницям митних застав (Межигірська, Стайківська, Переяслівська та Сокирянська застави Васильківської митниці) (Гальський 2006, с. 256). Влада лише схвалювала залучення вихідців з Московщини до обслуговування установ при митницях, зокрема, карантинних будинків (ДАКО, ф. 280, спр. 55, арк. 1).

У XVIII ст. Польща та Московія увійшли як колишні союзники по антитурецькій коаліції, що зуміли укласти вигідні для себе мирні угоди із Османською імперією: Карловицьку 1699 р. та Константинопольську 1700 р. Польсько-московський компроміс 1667 р. в Андрусові також мав антитурецький характер. Перемир'я давало надію на відновлення міждержавного діалогу, а також поглиблення торговельних відносин, які були гарантовані 16 статтею Андрусівської угоди і передбачали режим вільної торгівлі (ПСЗРИ. Т. 1, № 398, с. 664). На початковому та кінцевому етапах Великої Північної війни (1700–1721 рр.) офіційна Варшава та Москва також виступали союзниками, що лише посилювало купецькі комунікації між державами.

Поглибленню зовнішньоторговельної співпраці Московії та Польщі сприяла настанова царського уряду, яка отримала у І. Джиджори назву «залицання» – пошук та підтримку приятелів серед польської шляхти (Джиджора 2020, с. 74). Цей аналог «м'якої сили» санкціонувався царатом у той спосіб, що зловживання польської адміністрації та привілейованого стану щодо українського купецтва на території Польщі не помічались і не підпадали під сатисфакцію (відшкодування). Підприємницький клас Гетьманщини отримав протилежне від власних очікувань – у прислів'ї «друзям – усе, ворогам – закон» – українцям відведено становище ворогів. При тому, що для українців дотримання закону поширювалося лише на сферу стягнень, а не на сферу преференцій чи хоча б сприяння.

Отже, незважаючи на те, що західний напрям зовнішньої торгівлі Гетьманату залишався домінуючим, імперська влада здійснювала цілеспрямовані заходи аби підважити цю домінанту. Царат задля досягнення мети використовував як право, так і силу. Непоодинокими були випадки застосування привілеїв та винятків, на користь етнічних чи станових груп, лояльність яких була необхідною. Стилю московської нормотворчості властивим стало глузування над суттю. Поступова заборона набула форми ліквідації митної автономії Гетьманату 1754 р. Причому основним мотивом московитська влада оголосила турботу про «благо народне». Згуртованість української купецької громади зосереджувалась на застережних заходах, які мали вберегти від зловживань державних та станових інституцій. Відчай охоплював як підприємницький стан, так і козацькі самоврядні структури, оскільки геоeкономіка не могла здолати геополітику. Самореалізація в економічній царині в епоху «золотої осені» Гетьманщини набувала рис ілюзії, тому що заходило українське сонце. Гетьмани концентрувались на боротьбі, залишаючись неспроможними запропонувати суспільству дієву програму реалізації самодостатності.

Список джерел та літератури

- АНТОНОВИЧ, В., 1991, Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро.
- БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ, Д., 1859, Источники малороссийской истории. Том II. Москва: В университетской типографии.
- БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ, Д., 1903, История малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. В 3-х частях. Санкт-Петербург; Киев; Харьков. Типография И. И. Чоколова.
- БАРВІНСЬКИЙ, В. О., 1927, До питання про індукту та евекту в Гетьманщині. Наукові записки Науково-дослідчої катедри історії української культури. № 6, 441–442.
- ВАСИЛЕНКО, М., 1926, Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. Український археографічний збірник Археографічної комісії Всеукраїнської АН. Том I.
- ГАЛЬСЬКИЙ, К. Є., 2006, Торгівля та митна справа Гетьманської України (середина XVII – XVIII ст.). Київ: Вид-во Панорама.
- ГОРОБЕЦЬ, В., 1998, Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ: Інститут історії України.
- ГОРОБЕЦЬ, В. М., 1995, Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ [б.в.].
- ГРУШЕВСЬКИЙ, М., 1967, Ілюстрована історія України. Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських.
- ГУРЖІЙ, І. О., ГУРЖІЙ, О. І., 2013, Купецтво Києва та Київщини XVII–XIX ст. Київ: Інститут історії України НАН України.
- ГУРЖІЙ, І., 2000, Політика І. Скоропадського у сфері торгівлі. Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Випуск 7. С.. Київ: Інститут історії України НАНУ. 210–226.
- ГУРЖІЙ, О. І., 2004, Іван Скоропадський. Київ: ВД «Альтернативи».
- ГУРЖІЙ, О. І., 1994, Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII–XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Державний архів Київської області. Ф. 280 (Київська казенна палата). Оп. 166 доп. Спр.55. Справа про оголошення торгів на відкуп Васильківського карантинного будинку. 1782 р. 72 арк. Арк.1.
- Державний архів м. Києва. Ф. 1. (Київський міський магістрат). Оп. 1. Спр. 7. Виписки з книг Київської ратуші, які свідчать про товари, які провозять купці через Київ. 1718 г. 28 арк.
- ДЖИДЖОРА, І., 2020, Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730-х роках. Київ: Кліо.
- ДЖИДЖОРА, І., 1911, Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730-х рр. Львів: 3 друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.
- ДЖИДЖОРА, І., 1930, Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. З передмовою академіка М. Грушевського. Київ.
- ДЖИДЖОРА, І., 1930, Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х – 1730 р.р. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. З передмовою академіка М. Грушевського. Київ.
- ДОРОШЕНКО, Д., 1933, Нариси історії України. Том II. Варшава: [б.в.].
- ДОРОШЕНКО, Д., 1966, Нариси історії України. Том II. Мюнхен: Дніпрова хвиля.
- ДУБРОВСЬКИЙ, В., 1931, До питання про міжнародну торгівлю України в першій чверті XVIII ст. Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук. Книга XXVI, 369–388.
- КИСТЯКОВСКИЙ, А., 1879, Права, по которымъ судится малороссийскій народъ, Высочайшими всепресветлейшія Великія Государыни Императрицы Елизаветъ Петровны... повелениемъ. Изъ трехъ книгъ. Киев: В университетской типографии (И. И. Завадзского).
- КРИП'ЯКЕВИЧ, І., 1990, Історія України. Львів: Видавництво «Світ».
- ОГЛОБЛИН, А., 1925, Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетьманщине. Киев: Госиздат Украины.
- ОГЛОБЛИН, О., 1960, Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью Йорк: Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України та Ліги Визволення України.
- ОРЛИК, В. М., 2007, Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

ПАВЛОВ, А. П., ГАЛЬСЬКИЙ, К. Є., 2008, Торговельна і митна справа в Києві у IX–XIX ст. Київ: Вид-во «ЛАТ & К».

Полное собрание законов Российской империи. Т. 1. Документ №107.

Полонська-Василенко, Н., 1995, Історія України. Від середини XVII століття до 1923 року. Т. 2. Київ: Либідь.

ПРИШЛЯК, В. В., 2013, Украинское гетманство в годы правления Даниила Апостола: обзор архивных коллекций документов и материалов Санкт-Петербурга. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Петербургские славянские и балканские исследования. №2(14). Июль-декабрь, 137–154.

ПСЗРИ. Т. V. Документ № 2793.

ПСЗРИ. Т. VIII. Документ № 5324.

ПСЗРИ. Т. XVI. Документ № 11777.

ПСЗРИ. Т.1. Документ №398.

ПСЗРИ. Т.IV. Документ №1826.

ПСЗРИ. Т.XLV: Книга тарифов. 122 с.

ПСЗРИ. Том XIV. Документ № 10258.

РИГЕЛЬМАН, О., 1994, Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. Київ: Либідь.

СЕМЕНОВ, А., 1859, Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности съ половины XVII столетия по 1858 годъ. Т. I. Санкт-Петербург: Типография И. И. Глазунова и Ко.

СЛАБЧЕНКО, М., 1925, Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны. Хозяйство Гетманщины в XVII–XVIII ст. Состав и управление государственным хозяйством Гетманщины XVII–XVIII вв. Часть 1. Т. 4. Николаев: ГИУ.

СМОЛІЙ, В., СТЕПАНКОВ, В., ГОРОБЕЦЬ, В., ЧУХЛІБ, Т., 2016, Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Київ: Вид-во «Аменхотеп».

СУБТЕЛЬНИЙ, О., 1993, Україна. Історія. Видання третє, перероблене і доповнене. Київ: Либідь.

СУДИЕНКО, М., 1853, Материалы для отечественной истории. Том I. Киев: Универ. тип.

ТИЩЕНКО, М., 1931, Нариси історії зовнішньої торгівлі Стародубщини в XVIII в. Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук. Книга XXVII. С. 364–365.

Указы блаженныя, 1743, и вечнодостоинныя памяти Великой Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны и Государя Императора Петра Второго, состоявшиися съ 1725 генваря съ 28 числа по 1730 годъ. Санкт-Петербург: При Императорской академии наук.

ЦДІАК. Ф. 59 (Київська губернська канцелярія). Оп. 1. Спр. 5044. Справа про розшук Юріївської прикордонної комори Венцковського, звинуваченого в крадіжці державних грошей і втечі в Росію. 1766 р. 7 арк.

ЦДІАК. Ф. 118 (Васильківська прикордонна митниця). Оп.1. Спр.6. Справа про видачу сум із зібраних за стягнення мит на військові видатки гетьману Розумовському К. 1756 р. 85 арк.

ЦДІАК. Ф. 51. Генеральна військова канцелярія. Оп.1. Спр.4646. Справа про оголошення в полках Лівобережної України царського указу про вільний проїзд польських і литовських купців до м. Риги та в ін. міста. 1734 р. 14 арк.

ЦДІАК. Ф. 54. Друга Малоросійська колегія. Оп.1. Спр.136. Справа про сприяння купцям м. Полтави в укладенні договору з Польщею про пропуск через її територію худоби для торгівлі з Грецією і Сілезією. 1765 р. 7 арк.

ЦДІАК. Ф. 763 (Канцелярія малоросійського генерал-губернатора Румянцева-Задунайского Петра Александровича). Оп.1. Спр.8. Дело о неотдаче Киевской губернской канцелярией части таможенных сборов в Канцелярию малороссийского скарба. 1765 р. 7 арк.

ЧУХЛІБ, Т., 2008, Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи. Київ: Наш час.

ШЕВЧУК, В., 2006, Просвічений володар: Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. Київ: Либідь.

ЯКОВЕНКО, Н., 1997, Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза.

ЯКОВЛІВ, А., 1934, Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках. Варшава: [З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові].

References

- ANTONOVYCH, V., 1991, Pro kozatski chasy na Ukraini [About Cossack times in Ukraine]. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
- BANTYSH-KAMENSKII, D., 1859, Istochniki malorossiiskoi istorii [Sources of Little Russia history]. Tom II. Moskva: V universitetskoi tipografii. [In Russian].
- BANTYSH-KAMENSKII, D., 1903, Istoriia Maloi Rossii ot vodvoreniiia slavian v sei strane do unichtozheniia Getmanstva [The history of Little Russia from the settlement of the Slavs in this country to the destruction of the Hetmanate]. V 3-kh chastyakh. Sankt-Peterburg. Yurev-Kharkov: Tip. I. I. Chokolova. 65. [In Russian].
- BARVINSKYI, V. O., 1927, Do pytannia pro induktu ta evektu v Hetmanshchyni [To the question of the inductee and evectate in the Hetman region]. Naukovi zapysky Naukovo-doslidchoi katedry istorii ukrainskoi kultury. Ne 6, 44–442. [In Ukrainian].
- CHUKHLIB, T., 2008, Shliakh do Poltavy: Ukraina i Rosiia za doby hetmana Mazepy [The road to Poltava: Ukraine and Russia during the times of Hetman Mazepa]. Kyiv: Nash chas. [In Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti. F. 280 (Kyivska kazenna palata). Op. 166 dop. Spr.55. Sprava pro oholoshennia torhiv na vidkup Vasylykivskoho karantynnoho budynku. 1782 r. 72 ark. Ark.1.
- Derzhavnyi arkhiv m. Kyeva. F. 1. (Kyivskiy miskiy mahistrat). Op. 1. Spr. 7. Vypysky z knyh Kyivskoi ratushi, yaki svydat pro tovary, yaki provoziat kuptsi cherez Kyiv. 1718 h. 28 ark.
- DOROSHENKO, D., 1933, Narysy istorii Ukrainy [Essays on the history of Ukraine]. Tom II. Varshava: [b.v.]. [In Ukrainian].
- DOROSHENKO, D., 1966, Narysy istorii Ukrainy [Essays on the history of Ukraine]. Tom II. Miunkhen: Dniprova khvyliia. [In Ukrainian].
- DUBROVSKYI, V., 1931, Do pytannia pro mizhnarodnu torhivliu Ukrainy v pershii chverti XVIII st. [To the question of international trade of Ukraine in the first quarter of the 18th century]. Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilul Vseukrainskoi Akademii Nauk. Knyha XXVI, 369–388. [In Ukrainian].
- DZHYDZHORA, I., 2020, Ekonomichna polityka rosiiskoho pravytelstva suproti Ukrainy v 1710–1730-kh rokakh [The economic policy of the Russian government vis-à-vis Ukraine in the 1710s–1730s.]. Kyiv: Klio. [In Ukrainian].
- DZHYDZHORA, I., 1911, Ekonomichna polityka rosiiskoho pravytelstva suproti Ukrainy v 1710–1730-kh rr. [The economic policy of the Russian government vis-à-vis Ukraine in the 1710s–1730s.]. Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva im.Shevchenka. [In Ukrainian].
- DZHYDZHORA, I., 1930, Ekonomichna polityka rosiiskoho pravytelstva suproti Ukrainy v 1710–1730 rr. [The economic policy of the Russian government vis-à-vis Ukraine in the 1710s – 1730s.]. Ukraina v pershii polovyni XVIII viku. Rozvidky i zamitky. Z peredmovoju akademika M. Hrushevskoho. Kyiv. [In Ukrainian].
- DZHYDZHORA, I., 1930, Novi prychnyky do istorii vidnosyn rosiiskoho pravytelstva do Ukrainy v 1720-kh – 1730 r.r. [New reasons for the history of the Russian government's relations with Ukraine in the 1720s – 1730s.]. Ukraina v pershii polovyni XVIII viku. Rozvidky i zamitky. Z peredmovoju akademika M. Hrushevskoho. Kyiv. [In Ukrainian].
- HALSKYI, K. Ye., 2006, Torhivlia ta mytna sprava Hetmanskoj Ukrainy (seredyna XVII–XVIII st.) [Trade and customs affairs of Hetman Ukraine (mid-17th – 18th centuries)] Kyiv: Vyd-vo Panorama. [In Ukrainian].
- HOROBETS, V., 1998, Prysmerk Hetmanshchyny: Ukraina v roky reform Petra I. [Twilight of the Hetmanship: Ukraine during the years of Peter I reforms]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [In Ukrainian].
- HOROBETS, V. M., 1995, Vid soiuzu do inkorporatsii: ukrainsko-rosiiski vidnosyny druhoj polovyni XVII – pershoj chverti XVIII st. [From union to incorporation: Ukrainian-Russian relations of the second half of the 17th – the first quarter of the 18th century]. Kyiv [b.v.]. [In Ukrainian].
- HRUSHEVSKYI, M., 1967, Iliustrovana istoriia Ukrainy [Illustrated history of Ukraine]. Niu-Iork: Vydavnytstvo Chartoryiskyh. [In Ukrainian].
- HURZHII, I. O., HURZHII, O. I., 2013, Kupetstvo Kyieva ta Kyivshchyny XVII–XIX st. [Merchants of Kyiv and Kyiv Oblast XVII–XIX centuries]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- HURZHII, I., 2000, Polityka I. Skoropadskoho u sferi torhivli [I. Skoropadskyi policy in the field of trade]. Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku. Vypusk 7, 210–226. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [In Ukrainian].
- HURZHII, O. I., 2004, Ivan Skoropadskyi [Ivan Skoropadskyi]. Kyiv: VD «Alternatyvy». [In Ukrainian].

- HURZHII, O. I., 1994, Pravo v Ukrainiskii kozatskii derzhavi (druha polovyna XVII–XVIII st.) [Law in the Ukrainian Cossack State (second half of the 17th – 18th centuries)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
- KISTIAKOVSKII, A., 1879, Prava, po kotorym suditsia malorossiiskii narod, Vysochaishim vsepresveteleishiia Velikiia Gosudaryni Imperatritsy Elizavet Petrovny... povelieniem [The rights by which the Little Russian people are sued, by the Highest All-Blessed Great Empress Empress Elizabeth Petrovna ... by command]. Iz trekh knig. Kiev: V universitetskoy tipografii (I. I. Zavadzskogo). [In Russian].
- KRYP'IAKEVYCH, I., 1990, Istoriia Ukrainy. [History of Ukraine]. Lviv: Vydavnytstvo «Svit». [In Ukrainian].
- OGLOBLIN, A., 1925, Ocherki istorii ukrainiskoi fabriki. Manufaktura v Getmanshchine [Essays on the history of the Ukrainian factory. Manufactory in the Hetmanate]. Kiev: Gosizdat Ukrainy. [In Russian].
- OHLOBLYN, O., 1960, Hetman Ivan Mazepa ta yoho doba [Hetman Ivan Mazepa and his time]. Niu York: Vydannia Orhanizatsii Oborony Chotyrokhs Svobod Ukrainy ta Ligy Vyzvolennia Ukrainy. [In Ukrainian].
- ORLYK, V. M., 2007, Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniyi period [Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period]. Kirovohrad: Imeks-LTD. [In Ukrainian].
- PAVLOV, A. P., HALSKYI, K. YE., 2008, Torhovelna i mytna sprava v Kyevi u IX–XIX st. [Trade and customs affairs in Kyiv in the 9th – 19th centuries]. Kyiv: Vyd-vo «LAT & K». [In Ukrainian].
- Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. T.1. Dokument № 107. [In Russian].
- POLONSKA-VASYLENKO, N., 1995, Istoriia Ukrainy. Vid seredyny XVII stolittia do 1923 roku [History of Ukraine. From the middle of the 17th century to 1923.]. T. 2. Kyiv: Lybid,. [In Ukrainian].
- PRISHLYAK, V. V., 2013, Ukrainskoe getmanstvo v gody pravleniia Daniila Apostola: obzor arkhivnykh kolleksii dokumentov i materialov Sankt-Peterburga [Ukrainian hetmanship during the reign of Daniel the Apostle: a review of archival collections of documents and materials of St. Petersburg]. Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. Peterburgskie slavyanskije i balkanskije issledovaniya. № 2(14). Iiul-dekabr, 137–154. [In Russian].
- PSZRI. T. 16. Dokument № 11777. [In Russian].
- PSZRI. T. V. Dokument № 2793. [In Russian].
- PSZRI. T. VIII. Dokument № 5324. [In Russian].
- PSZRI. T. 1. Dokument № 398. [In Russian].
- PSZRI. T. IV. Dokument № 1826. [In Russian].
- PSZRI. T. XLV: Kniga tarifov. 122 s. [In Russian].
- PSZRI. Tom XIV. Dokument № 10258. [In Russian].
- RIHELMAN, O., 1994, Litopysna opovid pro Malu Rosiiu ta ii narod i kozakiv uzahali [A chronicle story about Little Russia and its people and the Cossacks in general]. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- SEMENOV, A., 1859, Izuchenie istoricheskikh svedenii o rossiiskoi vneshnei torgovle i promyshlennosti s poloviny XVII stoletia po 1858 god [The study of historical information about Russian foreign trade and industry from the half of the 17th century to 1858]. T. I. Sankt-Peterburg: Tipografiya I. I. Glazunova i Ko. [In Russian].
- SHEVCHUK, V., 2006, Prosvichenyi volodar: Ivan Mazepa yak budivnychi Kozatskoi derzhavy i yak literaturnyi heroi [Enlightened ruler: Ivan Mazepa as the builder of the Cossack state and as a literary hero]. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- SLABCHENKO, M., 1925, Organizatsiia khoziaistva Ukrainy ot Khmel'nishchiny do mirovoi voyny. Khozyaystvo Getmanshchiny v XVII–XVIII st. Sostav i upravlenie gosudarstvennym khozyaystvom Getmanshchiny XVII–XVIII vv. [Organization of the economy of Ukraine from Khmelnyshchyna to the World War. Economy of the Hetmanate in the 17th – 18th centuries. Composition and management of the state economy of the Hetmanate of the 17th – 18th centuries]. Chast 1. T. 4. Nikolaev: GIU. [In Russian].
- SMOLII, V., STEPANKOV, V., HOROBETS, V., CHUKHLIB, T., 2016, Dyplomatiia na «mezhi svitu»: mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnia polityka Ukrainiskoi derzhavy (XVII st. – 1750-ti rr.) [Diplomacy at the «edge of the world»: international relations and foreign policy of the Ukrainian state (XVII century – 1750s)]. Kyiv: Vyd-vo «Amenkhotep». [In Ukrainian].
- Subtelnyi, O., 1993, Ukraina. Istoriia [Ukraine. History]. Vydannia tretie, pereroblene i dopovnene. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- SUDIENKO, M., 1853, Materialy dlia otechestvennoi istorii [Materials for national history]. Tom I. Kiev: Univer. Tip. [In Russian].
- TsDIAK. F. 59 Kyivska hubernska kantseliaria. Op.1. Spr. 5044. Sprava pro rozshuk Yuriivskoi prykordonnoi

komory Ventskovskoho, zvyuvacheno v kradizhysi derzhavnykh hroshei i vtechi v Rosiiu. 1766 r. [The case is about the search of the Yurivska border warehouse of Ventskovsky, who is accused of stealing state money and fleeing to Russia. 1766].

TsDIAK. F. 118 Vasylykivska prykordonna mytnytsia. Op.1. Spr. 6. Sprava pro vydachu sum iz zibranykh za stiahnennia myt na viiskovi vydatky hetmanu Rozumovskomu K. 1756 r. [The case of the issue of sums collected for the collection of customs duties for military expenses to Hetman Razumovsky K. 1756].

TsDIAK. F. 51. Heneralna viiskova kantseliaria. Op. 1. Spr. 4646. Sprava pro oholoshennia v polkakh Livoberezhnoi Ukrainy tsarskoho ukazu pro vilnyi proizd polskykh i lytovskykh kuptsiv do m. Ryhy ta v in. mista. 1734 r. [The case of the announcement in the regiments of the Left Bank of Ukraine of the royal decree on the free passage of Polish and Lithuanian merchants to the city of Riga and other cities 1734].

TsDIAK. F. 54. Druha Malorosiiska kolehiia. Op.1. Spr.136. Sprava pro spryanniia kuptsiam m.Poltavy v ukladenni dohovoru z Polshcheiu pro propusk cherez yii terytoriiu khudoby dlia torhivli z Hretsiieiu i Sileziieiu. 1765 r. [The case is about assisting the merchants of Poltava in concluding an agreement with Poland on the passage of livestock through its territory for trade with Greece and Silesia. 1765].

TsDIAK. F. 763 (Kantseliaria malorosiiskoho heneral-hubernatora Rumiantseva-Zadunaiskoho Petra Aleksandrovicha). Op.1. Spr. 8. Delo o neotdache Kievskoi hubernskoi kantseliariei chasty tamozhennykh sborov v Kantseliarii malorossiiskoho skarba. 1765 r. [The case is about the failure of the Kyiv provincial office to return part of the customs fees to the Office of the Little Russian Treasury. 1765].

TYSHCHENKO, M., 1931, Narysy istorii zovnishnoi torhivli Starodubshchyny v XVIII v. Essays on the history of foreign trade of Starodubshchyna in the 18th century. Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu Vseukrainskoi Akademii Nauk. Knyha XXVII. S. 364–365. [In Ukrainian].

Ukazy blazhennia i vechnodostoinia pamiati Velikoi Gosudaryni Imperatritsy Ekateriny Alekseivny i Gosudaria Imperatora Petra Vtorago, sostoiavshiesia s 1725 genvaryia s 28 chisla po 1730 god. [Decrees of the blessed and eternally worthy memory of the Great Empress Ekaterina Alekseivna and the Sovereign Emperor Peter the Second, held from January 1725 from the 28th to 1730]. Sankt-Peterburg: Pri Imperatorskoi akademii nauk, 1743. [In Russian].

VASYLENKO, M., 1926, Zbirka materialiv do istorii Livoberezhnoi Ukrainy ta ukrainskoho prava XVII – XVIII vv. [A collection of materials on the history of Left Bank Ukraine and Ukrainian law of the 17th – 18th centuries] Ukrainskyi arkhеоhrafichnyi zbirnyk Arkheohrafichnoi komisii Vseukrainskoi AN. Tom I. [In Ukrainian].

YAKOVENKO, N., 1997, Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. [An outline of the history of Ukraine from the earliest times to the end of the 18th century]. Kyiv: Heneza. [In Ukrainian].

YAKOVLIV, A., 1934, Ukrainsko-moskovski dohovory v XVII–XVIII vikakh [Ukrainian-Moscow treaties in the XVII–XVIII centuries]. Varshava: [Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka u Lvovi]. [In Ukrainian].

Між правом сили та силою права: зовнішньоторговельна діяльність українських підприємців XVIII ст.

Мета дослідження – здійснити історіографічний та історичний аналіз наукових підходів щодо еволюції регламентації торговельних практик Гетьманату в умовах його політичної залежності. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, міждисциплінарності, системності, науковості. Використано такі загальноісторичні методи: історіографічний, історико-генетичний та порівняльний аналіз. Наукова новизна: на основі аналізу історичних та історіографічних джерел викристалізуються уявлення щодо домінування політичних та безпекових складових до формування правового кола і окреслюються можливості врахування думки української адміністрації щодо зовнішньої торгівлі.

На основі здійсненого аналізу історичних та історіографічних джерел можна стверджувати, що урядові структури Великого князівства Московського та Всеросійської імперії ставили собі за мету разом із ліквідацією політичної автономії, отримати повний контроль за зовнішньою торгівлею та митною справою Гетьманату. Право використовувалося для виправдання сили, примусу. Інтереси етнічних чи станових груп ставали приводом для застосування винятків. Глузування над суттю правотворчості московської держави формувало стиль, гаслом якого було «благо народне». Відчай українського підприємницького стану і козацьких самоврядних структур призводив до згуртованості купецької громади, навколо пошуку застережних заходів, які вберігали від зловживань державних та станових інституцій. Козацька верхівка в епоху «золотої осені» Гетьманщини концентрувалась на

боротьбі із «правдивою язвою купецтва», пропонуючи суспільству програму самореалізації в економічній царині.

Ключові слова: торгівля, Велике князівство Московське, Всеросійська імперія, Річ Посполита, Гетьманат, право.

Liubomyr Hubytskyu, PhD doctor (hab.), professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science, Faculty of International Trade and Law of State University of trade and economics.

Любомир Губицький, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри філософії, соціології та політології, Факультет міжнародної торгівлі та права, Державний торговельно-економічний університет.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8511-6461>

Researcher ID: GLV-1919-2022

Hanna Melnyk, PhD doctor, associate professor of the Department of International Relations, Faculty of Law and International Relations, Kyiv University named after Boris Grinchenko.

Ганна Мельник, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Факультет права та міжнародних відносин, Київський університет імені Бориса Грінченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3090-7212>

Researcher ID: AAE-4711-2019

Received: 04.03.2023

Advance Access Published: March, 2023